

Насильство на робочому місці: булінг і мобінг

Антон БАРЛИТ,
юрист адвокатського об'єднання
«PwC Legal в Україні», доктор
філософії в галузі права

Сьогодні насильство продовжує бути однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. Воно присутнє у різних сферах людського життя та на різних його етапах — у дитячому та дорослому віці. В останні 2–3 роки у словниковому обігу українського суспільства набули поширення поняття «булінг» та «мобінг» — терміни, що позначають окремі види насильства. Зокрема, з'явилися вони і в нормативно-правовому полі.

Термін «мобінг» вперше був ужитий у 2017 р. в одному з законопроектів у контексті регулювання трудових відносин на робочому місці. Мобінг був предметом декількох проектів законів у 2019 р. і згадувався у широко відомому законопроекті «Про працю». В листопаді 2020 р. з'явився найбільш актуальний на сьогодні законопроект №4306 про протидію мобінгу серед учасників трудових відносин. Натомість щодо булінгу існував лише один законопроект № 2657-VIII стосовно його протидії в закладах освіти, який було успішно прийнято Верховною Радою у грудні 2018 р.

Отже, законодавець чітко розділяє поняття булінгу й мобінгу, пов'язуючи перше тільки з закладами освіти, а друге — з відносинами на робочому місці. Та чи дійсно насильство в школах та інших закладах освіти і на робочому місці в трудових колективах — це різні речі?

На сьогодні в Україні залишається відкритим питання протидії насильству на робочому місці. Більше того, воно вимагає додаткової уваги у період Covid-19 та пов'язаної з цим нестабільної ситуації на ринку праці. Вирішення цієї проблеми потребує обізнаності, насамперед, у понятійному середовищі, адже будь-яке законодавче регулювання має починатися з правильного визначення його предмета.

Етимологія

Слово мобінг (англ. mobbing) походить від англійського mob, перекладається як натовп і означає непо-

кірну і часто жорстоку групу людей, особливо таку, що вчиняє заворушення та інші незаконні дії. Як дієслово to mob може також означати «атакувати як натовп».

Булінг (англ. bullying) в англійській мові є похідним від bully. Класичним значенням цього слова є людина, яка використовує силу, щоб залякати слабших.

Походження термінів «мобінг» і «булінг»

Уперше термін «мобінг» був запропонований Конрадом Лоренцем у 1960-х рр. для опису поведінки тварин у дикій природі, під час якої слабші тварини спільно нападають на сильніших за них супротивників, зазвичай для захисту свого потомства.

Наприкінці 1960-х — початку 1970-х рр. шведський лікар і вчений Пітер-Пауль Хайнеман застосував концепцію Лоренца та термін «мобінг» для визначення колективної агресії серед дітей в контексті расової дискримінації. Це слово почало застосовуватися щодо насильства у дитячих колективах. Особливістю ідеї Хайнемана було те, що мобінг завжди передбачав прояви агресії «всі проти одного», тобто проти жертви.

У цей же період Ден Ольвеус, один з найвидатніших учених у сфері досліджень насильства в шкільних колективах, запропонував замінити термін «мобінг» іншим — «булінг». Ольвеус пояснював це такими причинами:

- обмеженість терміну «мобінг» як похідного від слова mob для англійської аудиторії через асоціацію виключно з груповим насильством;
- приділення значної уваги груповим формам насильства та применшення ролі одноосібних агресорів;
- покладання відповідальності під час мобінгу на жертву як таку, що сприймається іншими, як дратівний та провокуючий елемент для виникнення насильства з боку цілої групи людей.

Ольвеус запропонував таке визначення булінгу: «Навмисна агресивна поведінка, спрямована проти жертви, що має повторюваний характер та створює реальний або суб'єктивний (через сприйняття жертви) дисбаланс сил, при якому жертва відчуває себе вразливою і безпомічною перед агресором».

Протягом певного періоду дослідження були зосереджені виключно на дітях у шкільних колективах. Повернення до дискусій з приводу терміну «мобінг» відбулося у 1980-х рр., коли його застосування було запропоноване у контексті насильства у дорослих колективах. Шведський вчений-психолог Гайнц Лейман був першим, хто використав термін «мобінг» для опису

агресивної поведінки працівників на робочому місці. Лейман визначав мобінг як «агресивну та неетичну поведінку, що має систематичний характер та спрямовується однією особою або групою осіб проти іншої, у більшості випадків однієї особи, яка через мобінг потрапляє у беззахисне становище і продовжує перебувати у ньому».

Лейман пропонував залишити поняття булінгу виключно щодо насильства серед дітей, а термін «мобінг» використовувати для визначення такої поведінки у колективах на робочому місці.

Таким чином, у 1960–80 рр. фактично зародилися два терміни — «булінг» та «мобінг», обидва з яких намагалися визначити певні прояви насильства (див. таблицю).

Відповідно, булінг і мобінг характеризують дещо різні види насильства, які, тим не менше, мають спільні основоположні ознаки. Існують різні точки зору щодо цього питання. Певні дослідники припускають, що на практиці існують лише окремі відмінності між явищами булінгу і мобінгу, і відповідно, ці терміни можуть вживатися як взаємозамінні. Згідно з альтернативною позицією, мобінг і булінг на робочому місці слід диференціювати, виходячи з того, що:

- 1) поширеним на сьогоднішній день є підхід, у якому термін «мобінг» відноситься до колективної агресії;
 - 2) під час мобінгу організаційна культура, соціальний клімат та керівництво мають вирішальне значення.
- З іншого боку, булінг може проявлятися як вид насильства «один на один», без залучення колективу

або його частини та менеджменту. На практиці відмінності, зазначені вище, роблять мобінг більш рідкісним явищем порівняно з булінгом.

Отже, є підстави вважати некоректним розмежування булінгу і мобінгу тільки за ознакою колективу, в якому відбувається таке насильство. Тобто некоректною є тенденція, присутня сьогодні у законодавчому полі України, відповідно до якої булінг — явище, притаманне тільки дитячим колективам, а мобінг — дорослим.

Аналізуючи терміни «булінг» та «мобінг» щодо визначення насильства на робочому місці у світі, звернемо увагу, що булінг, як правило, є загальноживаним терміном у Великій Британії, США та Австралії, тоді як мобінг присутній здебільшого у Скандинавії та деяких інших країнах Європи. Водночас у Скандинавських країнах, зокрема у Швеції паралельно використовується інший термін — «віктимізація». У Франції, Бельгії та Канаді замість термінів «булінг» і «мобінг» використовуються «психологічні утиски».

Враховуючи все зазначене, а також той факт, що поняття булінгу вже закріплене у законодавстві України в контексті вирішення проблеми насильства у закладах освіти, вважаємо, що законодавцю варто розглянути можливість використання єдиного терміну для позначення насильства систематичного, тривалого характеру незалежно від середовища, в якому воно відбувається (заклад освіти чи робоче місце). Це зміцнить основи для вироблення єдиного підходу до протидії такому насильству та в майбутньому допоможе уникнути плутанини у термінологічній та юридичній площинах. [✎](#)

	Булінг	Мобінг
Основа	Агресивна поведінка, що має систематичний та повторюваний характер, під час якої жертва перебуває у вразливому та безпомічному становищі	
Відмінні риси		
Кількість агресорів	Як одна, так і декілька осіб або група	Одна або кілька осіб — ініціатори агресії, до яких потім долучається весь колектив або його частина
Дисбаланс сил	Наявний між жертвою і агресором	Не є визначальним
Роль адміністрації	Не є визначальним	Є обов'язковим елементом (наприклад, керівництво підприємства, у якому є мобінг)
Організаційна культура (соціальний клімат)		Займає принципово важливу позицію (адже мобінг, на відміну від булінгу, передбачає участь певної частини колективу)
Поділ процесу на етапи	Не має обов'язкового поділу на етапи	Лейман виділяє такі етапи: 1) виникнення конфлікту; 2) ескалація проявів насильства; 3) долучення керівництва; 4) подальша ескалація; 5) вигнання жертви